

Zbigniew Anusik
(Uniwersytet Łódzki)

HISTORIOGRAFIA POLSKA EPOKI WCZESNONOWOŻYTNEJ PO 1989 ROKU.

HISTORIA POLITYCZNA

W prezentowanym tu opracowaniu podjęta została próba oceny dokonań historyków polskich podejmujących w swoich badaniach nad dziejami Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. problemy, które uznać można za przedmiot zainteresowania tego działu historiografii, który określa się mianem historii politycznej. Nie wdając się w rozważania natury metodologicznej, przyjmuję na wstępie, że zainteresowania historyków uprawiających historię polityczną koncentrują się na instytucji państwa i jego organów oraz uczestnikach szeroko pojętego życia politycznego, a przedmiotem tak rozumianych badań historycznych jest także realizowana przez państwo polityka wewnętrzna i zagraniczna. Gwoli przypomnienia dodam tylko, że mniej więcej do połowy XX w. historia polityczna uznawana była za najważniejszą dziedzinę historiografii. Pojawiająca się od przełomu XIX i XX w. we Francji krytyka klasycznej historii politycznej (nazwanej właśnie wówczas „historią wydarzeniową”) oraz rosnące znaczenie szkoły *Annales*, postulującej położenie nacisku na wykorzystanie w badaniach historycznych metod i dorobku nauk społecznych, doprowadziły jednak w rezultacie do zmniejszenia się zainteresowania historią polityczną zarówno w Europie, jak i w Stanach Zjednoczonych. Te same tendencje wystąpiły również w tym samym czasie w polskiej nauce historycznej.

Rozważania merytoryczne wypada zacząć od stwierdzenia, że rok 1989, rok przełomu politycznego i ustrojowego w dziejach Polski, nie był bynajmniej przełomowy jeśli chodzi o badania nad dziejami Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w. Wypada bowiem zaznaczyć, że już długo przed tą datą historycy podejmujący badania nad okresem wczesnonowożytnym w praktyce nie musieli obawiać się w żadnych ograniczeń o charakterze cenzuralnym. Jest natomiast również sprawą nie podlegającą dyskusji, że po 1989 r. zwiększyła się znacząco możliwość korzystania z zagranicznych archiwów oraz wydawanej poza granicami Polski literatury przedmiotu. W tym miejscu pozwolę sobie zaznaczyć, że przedmiotem mojego zainteresowania są prace historyków polskich opublikowane w latach 1989-2018. Zgodnie z przyjętym założeniem nie uwzględniam natomiast książek i artykułów autorstwa historyków zagranicznych zajmujących się dziejami Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w., nawet wtedy, gdy zostały one opublikowane w języku polskim.

Poza obszarem mojego zainteresowania pozostają także w zasadzie kwestie natury prawnoustrojowej.

Pozwolę sobie w tym miejscu zwrócić też uwagę na fakt, że dokonanie przez jedną osobę rzetelnego i całościowego przeglądu, prowadzonych w ostatnim trzydziestoleciu, badań dotyczących dziejów politycznych Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w. jest zadaniem nad wyraz trudnym. Nawet przy najlepszych chęciach, autor, któremu powierzono przygotowanie takiego opracowania, nie był bowiem w stanie przeczytać wszystkich ogłoszonych wówczas drukiem monografii poświęconych interesującemu nas zagadnieniu, nie mówiąc już o wielkiej liczbie artykułów opublikowanych na łamach tak licznych przecież czasopism naukowych. W związku z tym, muszę wyraźnie zaznaczyć, że podejmowana tu próba oceny jest z natury rzeczy subiektywna, gdyż została dokonana na wyselekcjonowanej (aczkolwiek z pewnością reprezentatywnej) próbie opracowań, które ukazały się w latach 1989-2018. W swoich rozważaniach skupiam się przede wszystkim na syntezach, monografiach i pracach zbiorowych, z rzadka tylko przywołując ustalenia dokonane przez autorów artykułów, które ukazały się na łamach czasopism historycznych o charakterze naukowym. Dodajmy także, że w żadnym przypadku nie dokonuję oceny wartości merytorycznej przywoływanych tu prac, poprzestając na ich krótkim omówieniu lub też po prostu odnotowaniu.

Nie podejmuję się również udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak liczne jest grono historyków, którzy w ostatnim trzydziestoleciu podejmowali badania z zakresu historii politycznej Polski XVI-XVIII w.? Jacek Wijaczka oszacował, że w 2015 r. badaniem czasów wczesnonowożytnych zajmowało się w Polsce zawodowo 180-190 osób. Uznał także, że do tej liczby należałoby dodać trudną do ustalenia liczbę doktorantów, publikujących cząstkowe wyniki swoich dociekań badawczych związanych z przygotowywanymi dysertacjami oraz osoby bez cenzusu akademickiego ogłaszające drukiem prace dotyczące dziejów Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w. Zdaniem przywołanego tu Autora, liczba historyków zajmujących się w Polsce badaniem epoki wczesnonowożytnej była jednak w roku 2015 *summa summarum* nieco mniejsza niż przed rokiem 1989¹. Konstatację tę należałoby uzupełnić o stwierdzenie, że uczeni podejmujący w swoich badaniach zagadnienia związane z historią polityczną stanowią trudną do uchwycenia, ale jednak zdecydowaną mniejszość tej zbiorowości. Żeby nie szukać zbyt daleko, pozwolę sobie poprzestać na przykładzie zaczerpniętym z własnego otoczenia. Otóż w kierowanej przeze mnie Katedrze Historii Nowożytnej Uniwersytetu Łódzkiego, zatrudniającej sześcioro pracowników, jedynie dwie osoby zajmują się badaniem dziejów politycznych Rzeczypospolitej w epoce wczesnonowożytnej. Na podstawie własnego rozeznania mogę też zaryzykować stwierdzenie, że podobne badania prowadzi obecnie w Polsce grupa kilkudziesięciu zawodowych historyków.

¹ Wijaczka 2017, 10-11.

Równie ciekawa i warta odnotowania jest też kolejna konstatacja Jacka Wijaczki, który zwrócił uwagę na fakt, że w okresie transformacji ustrojowej gwałtownie wzrosła liczba publikowanych tekstów dotyczących omawianej tu epoki. O ile bowiem w 1990 r. ukazało się drukiem 297 takich pozycji, to w roku 2000 było ich już 642, a w roku 2010 – 559. W rzeczywistości liczba prac autorstwa historyków polskich opublikowanych w latach 1990, 2000 i 2010 była jednak nieco niższa². „Bibliografia historii Polski”, z której Jacek Wijaczka zaczerpnął interesujące go dane, odnotowuje bowiem także prace napisane przez obcokrajowców, jak też różnego rodzaju edycje źródłowe. Dodajmy w tym miejscu, że na podstawie przeprowadzonej przeze mnie analizy rekordów zawartych we wspomnianych wyżej tomach „Bibliografii historii Polski” mogę stwierdzić, że teksty polskich badaczy z zakresu historii politycznej doby wczesnonowożytnej stanowią nie więcej niż 10-12% wszystkich odnotowanych tam opracowań (bez edycji źródłowych).

Syntezy

Przegląd opracowań poświęconych dziejom politycznym Rzeczypospolitej w dobie wczesnonowożytnej rozpocząć wypada od syntez. W omawianym okresie ukazało się kilka publikacji tego rodzaju, przy czym należy od razu zaznaczyć, że historia polityczna nie jest bynajmniej nurtem dominującym w narracji ich Autorów. Spośród opracowań o charakterze syntetycznym wymienić trzeba przede wszystkim prace Mariusza Markiewicza i Urszuli Augustyniak³. I choć obie te książki pełnią przede wszystkim funkcje podręczników akademickich, to partie poświęcone życiu politycznemu Rzeczypospolitej odzwierciedlają w zasadzie aktualny stan badań. Własną wizję dziejów Polski w omawianym okresie przedstawił również Jerzy Topolski⁴. Warte odnotowania są też napisane przez znanych i uznanych badaczy trzy opracowania dziejów państwa polsko-litewskiego w XVI-XVIII w. wchodzące w skład większego cyklu pod wspólnym tytułem „Wielka historia Polski”⁵. Nie do końca udaną próbą syntetycznego przedstawienia dziejów Rzeczypospolitej w czasach wczesnonowożytnych okazała natomiast książka autorstwa Andrzeja Sulimy Kamińskiego. Jest to bowiem typowa praca z góry założoną tezą, w której Autor za wszelką cenę starał się udowodnić, że Rzeczpospolita była państwem tolerancyjnym, z dobrze funkcjonującym społeczeństwem obywatelskim i rozwiniętym systemem samorządów lokalnych⁶.

² Wijaczka 2017, 11.

³ Markiewicz 2011; Augustyniak 2008.

⁴ Topolski, 1994; Topolski 2015 (jest to wznowienie pracy poprzedniej bez informacji o wydaniu wcześniejszym).

⁵ Grzybowski, 2000; Gierowski 2001; Grodziski 2003.

⁶ Sulima Kamiński 2000.

Uczestnicy życia politycznego

Prezentację literatury przedmiotu poświęconej uczestnikom życia politycznego w Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. rozpoczniemy od biografii władców. Monarcha odgrywał bowiem niebagatelną rolę w systemie władzy i był głównym animatorem tak polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej państwa. Dodajmy także, że Autorzy książek poświęconych poszczególnym królom sporo miejsca poświęcają również najważniejszym wydarzeniom politycznym z czasów ich panowania. W interesującym nas okresie ukazała się biografia Zygmunta Augusta opracowana przez Annę Sucheni-Grabowską⁷. Henryk Wisner opublikował biografie Zygmunta III Wazy i jego następcy na polskim tronie – Władysława IV⁸. Jan II Kazimierz doczekał się z kolei opracowania napisanego przez Zbigniewa Wójcika. Spod pióra tego samego Autora wyszła również biografia Jana III Sobieskiego⁹. Jacek Staszewski opublikował biografie obu Sasów na polskim tronie – Augusta II Mocnego i Augusta III¹⁰. Książki poświęcone Stanisławowi Leszczyńskiemu napisali natomiast Edmund Cieślak i Maciej Forycki¹¹. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku Stanisława Augusta Poniatowskiego, którego biografie zostały opracowane przez Krystynę Zienkowską i Jerzego Michalskiego¹². Dodajmy również, że Maria Bogucka opublikowała książki, których bohaterkami były królowa Bona Sforza d’Aragona oraz jej córka – Anna Jagiellonka¹³, a Michał Komarzyński podał do druku pracę poświęconą żonie Jana III Sobieskiego, Marii Kazimierze d’Arquien de la Grange¹⁴.

W latach 1989-2018 swoich biografii doczekała się również spora liczba znaczących uczestników życia politycznego czynnych na scenie politycznej w interesującym nas okresie. Przegląd tej grupy opracowań rozpocząć wypada od książek poświęconych politykom czynnym w pierwszej połowie XVI stulecia – Janowi Łaskiemu i Piotrowi Tomickiemu¹⁵. Czterech kolejnych bohaterów opracowań o charakterze biograficznym zaczynało swoje kariery w dobie jagiellońskiej, ale swoją działalność kontynuowało za panowania pierwszych władców elekcyjnych. Mowa tutaj o Mikołaju Radziwille „Rudym” , Konstantym Wasylu ks. Ostrojskim, Janie Zamojskim i Mikołaju Krzysztofie Radziwille „Sierotce”¹⁶. Spośród polityków czynnych w czasach panowania

⁷ Sucheni-Grabowska 1996. Warto jednak w tym miejscu zaznaczyć, że wadą tego opracowania jest pominięcie ostatnich 10 lat życia władcy.

⁸ Wisner 1991; Wisner 1995 (2).

⁹ Wójcik 1997; Wójcik 1994.

¹⁰ Staszewski 1998; Staszewski 1989.

¹¹ Cieślak 1994; Forycki 2006.

¹² Zienkowska 1998; Michalski 2009.

¹³ Bogucka 1998; Bogucka 1994.

¹⁴ Komarzyński 1995.

¹⁵ Tafiłowski 2007; Odrzywolska-Kidawa 2004.

¹⁶ Ferenc 2008; Kempa 1997; Grzybowski 1994; Kempa 2000.

Zygmunta III i Władysława IV swoich biografii doczekali się przywódca szlachty wielkopolskiej Marcin Broniewski, kasztelan krakowski Jerzy ks. Zbaraski, wojewoda wileński i hetman wielki litewski Jan Karol Chodkiewicz, biskup krakowski Jakub Zadzik, kasztelan krakowski Jakub Sobieski i kanclerz wielki koronny Jerzy Ossoliński¹⁷. Na czasy panowania Jana Kazimierza przypadło z kolei apogeum działalności bohaterów trzech kolejnych opracowań o charakterze biograficznym – Janusza Radziwiłła, Zbigniewa Gorajskiego i Jerzego Sebastiana Lubomirskiego¹⁸. Reprezentantem tego samego pokolenia był również (żyjący jednak nieco dłużej niż dwaj wspomniani wyżej przeciwnicy ostatniego Wazy na polskim tronie) biskup krakowski Andrzej Trzebicki¹⁹. Osobno wspomnieć trzeba o biografjach dwóch wybitnych wodzów i polityków kojarzonych głównie z czasami panowania Jana III Sobieskiego – Michała Kazimierza Pacy i Stanisława Jana Jabłonowskiego²⁰. Pod okiem drugiego króla rodaka dojrzała też kariera bohatera kolejnego opracowania o charakterze biograficznym – kardynała Michała Stefana Radziejewskiego, który u schyłku życia popadł w głośny konflikt z następcą Jana III na polskim tronie – Augustem II Mocnym²¹.

Wśród prac poświęconych ludziom czynnym w życiu politycznym na przełomie XVII i XVIII stulecia warto odnotować książkę Aleksandry Skrzypietz, która na szerokim tle ówczesnych wydarzeń przedstawiła życiorysy królewiczów Sobieskich²². Zwraca uwagę fakt, że po 1989 r. opublikowano jedynie trzy obszerniejsze biografie poświęcone politykom czasów saskich. Adam Perłakowski przedstawił sylwetkę Aleksandra Józefa Sułkowskiego, a Jerzy Dygdała opracował życiorysy biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego i podskarbiego wielkiego koronnego Jana Ansgarego Czapskiego²³. Nieco więcej książek o charakterze biograficznym poświęcono uczestnikom życia politycznego z czasów panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Dariusz Rolnik napisał biografię ostatniego wojewody podolskiego Leonarda Marcina Świejkowskiego, Stanisław Achremczyk opublikował pracę o biskupie warmińskim Ignacym Krasickim, Krzysztof Tracki o kanclerzu wielkim litewskim Joachimie Litaworze Chreptowiczu, a Tadeusz Kasabuła o biskupie wileńskim Ignacym Massalskim²⁴. Zdzisław Janeczek wydał książkę poświęconą życiu i dokonaniom marszałka wielkiego litewskiego Ignacego Potockiego, Maciej Mycielski napisał pracę o karierze Marcina Badeniego, a Włodzimierz

¹⁷ Byliński 1994; Anusik 2010; Dubas-Urwanowicz i Urwanowicz 1998; Dorobisz 2000; Długosz 1989; Trawicka 2007; Kłaczewski 2011.

¹⁸ Wisner 2000; Kupisz 2000; Kłaczewski 2002.

¹⁹ Przyboś i Rożek 1989.

²⁰ Bobiatyński 2008; Wagner 1997.

²¹ Kawecki 2005.

²² Skrzypietz 2011.

²³ Perłakowski 2013; Dygdała 1994; Dygdała 2005.

²⁴ Rolnik 2016; Achremczyk 2001; Tracki 2007; Kasabuła 1998.

Dworzaczek poświęcił osobne opracowanie znanemu z patriotycznej działalności u schyłku istnienia Rzeczypospolitej Ksaweremu Działyńskiemu²⁵.

Istotnym uzupełnieniem badań nad biografiami prominentnych uczestników życia politycznego dawnej Rzeczypospolitej jest spora liczba opracowań poświęconych różnego rodzaju zbiorowościom w istotny sposób wpływającym tak na politykę wewnętrzną, jak i zagraniczną państwa. Andrzej Wyczański opublikował studium poświęcone sekretarzom królewskim Zygmunta Starego²⁶. Marek Ferenc opisał z kolei funkcjonowanie dworu Zygmunta Augusta, a Leszek Kieniewicz poświęcił swoją pracę senatowi za panowania Stefana Batorego²⁷. Andrzej Rachuba przedstawił zbiorowość urzędników nadwornych Wielkiego Księstwa Litewskiego w okresie od unii lubelskiej do upadku Rzeczypospolitej²⁸. Senatowi, jako izbie wyższej polskiego sejmku, ale i środowisku senatorów koronnych w czasach panowania Władysława IV i Jana Kazimierza poświęcili swoje prace Andrzej Korytko i Janusz Dąbrowski²⁹. Charakterystykę środowiska senatorów i dygnitarzy koronnych w czasach panowania Zygmunta III i Władysława IV przedstawił w swojej pracy Krzysztof Chłapowski³⁰, a zbiorowości piastującej te same urzędy w drugiej połowie XVII w. poświęcił napisaną przez siebie książkę Stefan Ciara³¹. Do tej samej grupy opracowań należy też zaliczyć monografię Leszka Wierzbickiego traktującą o marszałkach sejmowych i parlamentarzystach zasiadających w ławach poselskich w XVII stuleciu³².

Posłom uczestniczącym w sejmach zwoływanych w drugiej połowie panowania Zygmunta III poświęcił swoją pracę Jan Seredyka³³. Reprezentację sejmową ziemi przemyskiej z lat 1573-1695 przedstawił z kolei Kazimierz Przyboś, a Henryk Litwin omówił zbiorowość posłów kijowskich zasiadających w sejmie w latach 1569-1648³⁴. Wojciech Sokołowski napisał monografię o małopolskich przywódcach szlachty i parlamentarzystach z czasów panowania Henryka Walezego, Stefana Batorego i Zygmunta III (do roku 1605)³⁵. Wojciech Tygielski zajął się natomiast zbiorowością przyjaciół politycznych oraz klientów kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego, podczas gdy Violetta Urbaniak przedstawiła rozpad stronnictwa kanclerskiego po śmierci jego przywódcy³⁶. Kariery faworytów Zygmunta III prześledził w swoim studium Zbigniew Anusik. Ten sam Autor zajął się również grupą polityków pozostających

²⁵ Janeczka 1992; Mycielski 1994; Dworzaczek 2006.

²⁶ Wyczański 1990.

²⁷ Ferenc 1998; Kieniewicz 2000.

²⁸ Rachuba 1996.

²⁹ Korytko 2015; Dąbrowski 2000.

³⁰ Chłapowski 1996; Anusik 2002.

³¹ Ciara 1990.

³² Wierzbicki 2014.

³³ Seredyka 1989.

³⁴ Przyboś 1998; Litwin 2009.

³⁵ Sokołowski 1997.

³⁶ Tygielski 2007; Urbaniak 1995.

w opozycji do pierwszego Wazy na polskim tronie³⁷. Wreszcie Urszula Augustyniak opublikowała książkę poświęconą wojskowej klienteli Krzysztofa II Radziwiłła³⁸.

Jeśli chodzi o wiek XVIII, to Andrzej Leon Sowa skoncentrował swoje badania na zbiorowości ministrów Augusta II Mocnego, a Jerzy Ronikier przedstawił środowisko regimentarzy hetmana wielkiego koronnego Adama Mikołaja Sieniawskiego³⁹. Hanka Żerek-Kleszcz dokonała charakterystyki senatorów z województwa łęczyckiego piastujących swoje urzędy w XVIII w., Katarzyna Kuras zajęła się w swojej pracy grupą współpracowników i klientów Augusta Aleksandra ks. Czartoryskiego, a Maria Czeppe omówiła problemy związane z funkcjonowaniem obozu politycznego marszałka nadwornego koronnego Jerzego Augusta Mniszcha⁴⁰. Wiesław Bondyra napisał zaś książkę poświęconą reprezentacji sejmowej Rusi Czerwonej w czasach saskich⁴¹. Hanka Żerek-Kleszcz opublikowała pracę, w której przedstawiła grupę senatorów, którzy otrzymali swoje urzędy z rąk Stanisława Augusta w okresie Rady Nieustającej, a Ewa Ziółek dokonała charakterystyki zbiorowości biskupów zasiadających w senacie w dobie Sejmu Wielkiego⁴². Warto wreszcie na zakończenie tego wątku rozważyć wspomnieć o pracy zbiorowej poświęconej w założeniu funkcjonowaniu dworów magnackich w Rzeczypospolitej XVI-XVIII w., gdzie obok prac niezwiązanych w żaden sposób z interesującymi nas zagadnieniami, zamieszczono kilkanaście artykułów omawiających różnego rodzaju zbiorowości pozostające pod wpływem wywodzących się ze środowiska magnaterii patronów⁴³.

Sejm i inne instytucje państwowe

Sejm był bez wątplenia, poza osobą monarchy, najważniejszą ze wszystkich instytucji władzy centralnej. Nie podlega też żadnej dyskusji twierdzenie, że właśnie podczas obrad sejmowych podejmowano decyzje rozstrzygające o kierunkach polityki wewnętrznej i – w mniejszym stopniu – zagranicznej państwa. Nie może więc dziwić fakt, że również po roku 1989 badania nad funkcjonowaniem staropolskiego sejmu cieszyły się niesłabnącym zainteresowaniem⁴⁴. Syntetyczny obraz działalności sejmu polskiego jako organu ustawodawczego do końca epoki saskiej przedstawił Wojciech Kriegseisen, a Andrzej Rachuba ukazał, w jaki sposób Wielkie Księstwo Litewskie funkcjonowało w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej od zawarcia unii

³⁷ Anusik 2006; Anusik 2004.

³⁸ Augustyniak 2004.

³⁹ Sowa 1995; Ronikier 1992.

⁴⁰ Żerek-Kleszcz 1999; Kuras 2010; Czeppe 1998.

⁴¹ Bondyra 2005.

⁴² Żerek-Kleszcz 2006; Ziółek 2002.

⁴³ *Patron i dwór* 2006.

⁴⁴ Bardziej szczegółowe informacje na ten temat (wraz z uwzględnieniem literatury przedmiotu dotyczącej sejmików) por. Kołodziej i Zwierzykowski 2012.

lubelskiej do śmierci Augusta III⁴⁵. Edward Opaliński poświęcił osobne studium funkcjonowaniu sejmu w latach 1597-1652, a Henryk Olszewski w podobny sposób opisał sejm „epoki oligarchii”⁴⁶. Jan Dziegielewski omówił sejmy elekcyjne i elekcje z lat 1573-1674⁴⁷. Izabela Lewandowska-Malec napisała monografię o sejmie w czasach Zygmunta III, a funkcjonowanie sejmu za panowania Władysława IV zostało opisane w pracach Sybilli Hołdys, Jana Dziegielewskiego i Przemysława Paradowskiego⁴⁸. Sejm Rzeczypospolitej w czasach panowania Jana Kazimierza omówili Stefania Ochmann-Staniszevska i Zdzisław Staniszevski, a w okresie panowania Jana Sobieskiego – Robert Kołodziej⁴⁹. Andrzej Stroynowski napisał z kolei rozprawę poświęconą działaniom opozycji sejmowej w dobie rządów Rady Nieustającej. Ten sam autor zebrał też w jednym tomie swoje studia nad dziejami parlamentaryzmu polskiego w czasach panowania Stanisława Augusta⁵⁰.

Wacław Uruszczak w kilku niewielkich studiach przedstawił przebieg sejmu radomskiego z 1505 r. oraz pierwszych pięciu sejmów, które zebrały się w czasach panowania Zygmunta I⁵¹. Swoich monografii doczekały się również sejmy z lat 1597, 1598, 1624 (nadzwyczajny), 1637, 1653, 1666 (oba), 1669 (elekcyjny), 1673, 1699, 1719-1720, 1736, 1738, 1778 i 1786⁵². Osobno wspomnieć trzeba o badaniach nad dziejami Sejmu Czteroletniego prowadzonymi od kilku dziesięcioleci przez Wojciecha Szczygielskiego⁵³. Ich zwieńczeniem stało się opublikowanie najnowszej monografii tego sejmu⁵⁴. Z pewnością pomocne dla wszystkich badaczy zajmujących się dziejami polskiego parlamentaryzmu okaże się natomiast wydawnictwo, na kartach którego zamieszczono spis posłów ziemskich koronnych uczestniczących w sejmach obradujących w latach 1493-1600⁵⁵. Warto również wspomnieć, że na kanwie zainteresowania historią sejmu polskiego w dobie wczesnonowożytnej w interesującym nas okresie wydano drukiem kilka diariuszy sejmów obradujących w drugiej połowie XVI i w XVII stuleciu⁵⁶.

W porównaniu do sejmu, inne instytucje władzy państwowej budziły stosunkowo niewielkie zainteresowanie. Stosunkowo najwięcej uwagi poświęcono sprawom skarbowym. Kilka studiów na

⁴⁵ Kriegseisen 1995; Rachuba 2002.

⁴⁶ Opaliński 2001; Olszewski 2002.

⁴⁷ Dziegielewski 2003.

⁴⁸ Lewandowska-Malec 2009; Hołdys 1991; Dziegielewski 1992; Paradowski 2005.

⁴⁹ Ochmann-Staniszevska i Staniszevski 2000; Kołodziej 2014.

⁵⁰ Stroynowski 2005; Stroynowski 2013.

⁵¹ Uruszczak 2005; Uruszczak 2002 (1); Uruszczak 2002 (2); Uruszczak 2004 (3); Uruszczak 2004 (2); Uruszczak 2004 (1).

⁵² Rzońca 1989-1993; Dorobisz 1994; Kołodziej 2004; Ciesielski 2002; Krakowiak 2010; Chmielewska 2006; Wierzbicki 2005; Dybaś 1991; Kosińska 2003; Palkij 2000; Filipczak 2000; Danilczyk 2010.

⁵³ Szczygielski 2002; Szczygielski 2003 (1); Szczygielski 2003 (2); Szczygielski 2005; Szczygielski 2008.

⁵⁴ Szczygielski 2015.

⁵⁵ *Posłowie ziemscy* 2013.

⁵⁶ Diariusze sejmu koronacyjnego 2016; Sobieski 2008; Diariusz sejmu elekcyjnego 2013; Diariusz sejmu konwokacyjnego 2009; Diariusz sejmu koronacyjnego 2004; Diariusz sejmu zwyczajnego 2004.

temat skarbowości polskiej i litewskiej w czasach panowania dwóch pierwszych Wazów opublikowała Anna Filipczak-Kocur⁵⁷. Ta sama Autorka przygotowała też tekst o roli urzędu podskarbiego w karierze magnackiej w XVII w.⁵⁸ Skarbowi koronnemu w czasach panowania Augusta II, postrzeganemu przez pryzmat działalności podskarbiego wielkiego koronnego Jana Jerzego Przebendowskiego, odrębną monografię poświęcił Adam Perłakowski⁵⁹. Pozycję hetmana koronnego w ustroju Rzeczypospolitej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII w. ukazał Przemysław Gawron⁶⁰. Krzysztof Wiśniewski napisał rozprawę o działaniach marszałków koronnych w czasie bezkrólewia z lat 1632-1736⁶¹. Waldemar Bednaruk opracował dzieje Trybunału Koronnego w latach 1578-1794, a Dariusz Makiła opublikował rozprawę o działalności władz wykonawczych w Rzeczypospolitej od połowy XVII w. do 1763 r.⁶² Warto również wspomnieć w tym miejscu o pracy poświęconej konfederacjom generalnym koronnym w XVIII w., oraz o monografii podejmującej problem funkcjonowania kół wojskowych w armii Rzeczypospolitej w XVI-XVIII stuleciu⁶³.

Sejmiki

W dobie wczesnonowożytnej sejmiki były już trwałym i ogromnie istotnym elementem ustroju państwa. Pełniły też rolę samorządów szlacheckich na prowincji. Podobnie jak w przypadku sejmu, badania nad życiem sejmikowym w Rzeczypospolitej cieszyły się w omawianym okresie sporym zainteresowaniem. Wojciech Kriegseisen opublikował pracę o sejmikach koronnych w XVII i XVIII w. Ten sam Autor omówił także funkcjonowanie samorządu szlacheckiego w Małopolsce w latach 1669-1717⁶⁴. Syntetyczne uwagi na temat samorządu szlacheckiego w Polsce w XVII i XVIII w. oraz sejmików z czasów panowania Stanisława Augusta przedstawił Adam Lityński⁶⁵. Michał Zwierzykowski napisał z kolei książki poświęcone Komisji Skarbowej Poznańskiej w XVII i XVIII w. oraz samorządowi szlacheckiemu w Wielkopolsce w latach 1696-1732⁶⁶. Zbigniew Naworski omówił funkcjonowanie sejmiku generalnego Prus Królewskich w latach 1569-1772. O życiu sejmikowym tej samej prowincji w latach 1647-1772 pisał również Stanisław Achremczyk⁶⁷. Sejmikom mazowieckim w latach 1587-1668 swoją monografię

⁵⁷ Filipczak-Kocur 1991; Filipczak-Kocur 1994; Filipczak-Kocur 2006.

⁵⁸ Filipczak-Kocur 2003.

⁵⁹ Perłakowski 2004.

⁶⁰ Gawron 2010.

⁶¹ Wiśniewski 2015.

⁶² Bednaruk 2008; Makiła 2003.

⁶³ Stanek 1991; Urwanowicz 1996.

⁶⁴ Kriegseisen 1991; Kriegseisen 1989.

⁶⁵ Lityński 1992; Lityński 1999.

⁶⁶ Zwierzykowski 2003; Zwierzykowski 2010.

⁶⁷ Naworski 1992; Achremczyk 1992.

poświęciła Jolanta Choińska-Mika, a Karol Mazur opracował dzieje sejmików wołyńskiego, kijowskiego i braclawskiego w latach 1569-1648⁶⁸.

Osobnych opracowań doczekało się również kilka innych sejmików: warmiński, sieradzki, lubelski, ziemi chełmskiej, ziemi bielskiej w Brańsku, oraz trocki, brzesko-litewski i piltyński⁶⁹. Warto również zaznaczyć, że w drugiej połowie XVII w. szlachta z województw kijowskiego, czernihowskiego, smoleńskiego i podolskiego na mocy traktatów z Andruszowa (1667) i Buczacza (1672) utraciła majątki ziemskie leżące na terenach odstąpionych Rosji i Turcji, lecz zachowała swoje prawa polityczne. W związku z tym, zbierała się nadal na tzw. sejmikach egzulanckich, nadal aktywnie uczestnicząc w życiu politycznym państwa. Funkcjonowaniu tych sejmików osobne monografie poświęcili Jarosław Stolicki i Michał Kulecki⁷⁰.

Spośród prac poświęconych życiu sejmikowemu w drugiej połowie XVIII w. w pierwszej kolejności wymienić należy niewielkie opracowanie Tomasza Szwacińskiego o sejmikach przed konwokacją 1764 r.⁷¹ Witold Filipczał omówił z kolei działalność wszystkich sejmików prowincji wielkopolskiej (bez Mazowsza) w latach 1780-1786⁷². Ten sam Autor uzupełnił swoje badania, przedstawiając działalność kilku sejmików mazowieckich w interesującym go okresie⁷³. Zofia Zielińska opisała sejmiki z 8 lutego 1790 r.⁷⁴ Wojciech Szczygielski omówił natomiast przebieg i uchwały sejmików lutowych z 1792 r., które wyrażały stosunek szlachty do Konstytucji 3 maja⁷⁵. W tym miejscu należy również przywołać książkę Jerzego Gordziejewa o litewskich Komisjach Porządkowych Cywilno-Wojskowych w czasach Sejmu Wielkiego⁷⁶.

W uzupełnieniu rozważań poświęconych życiu sejmikowemu i działalności sejmików wspomnieć trzeba również o opublikowanych materiałach dwóch konferencji naukowych poświęconych działalności poszczególnych sejmików po 1569 r. oraz praktyce życia publicznego w Rzeczypospolitej w czasach wczesnonowożytnych⁷⁷. Dodajmy także, że w interesującym nas trzydziestolecu wydano również kilka tomów źródeł związanych z działalnością poszczególnych sejmików. Ukazały się akta sejmikowe ziemi chełmskiej z lat 1572-1668, sejmiku podolskiego *in*

⁶⁸ Choińska-Mika 1998; Mazur 2006.

⁶⁹ Bogdan 1994; Filipczał-Kocur 1989; Burkietowicz 2009; Ujma 2003; Bednaruk 2011; Ternes 2004; Kozyński 2006; Siedlecki 1989; Zakrzewski 2000; Konieczna 2013; Dybaś 2004.

⁷⁰ J. Stolicki 1994; Kulecki 1997.

⁷¹ Szwaciński 2006.

⁷² Filipczał 2012.

⁷³ Filipczał 2009; Filipczał 2010; Filipczał 2014; Filipczał 2015; Filipczał 2018.

⁷⁴ Zielińska 1993.

⁷⁵ Szczygielski 1994.

⁷⁶ Gordziejew 2010.

⁷⁷ *Po unii – sejmiki szlacheckie* 2013; *Praktyka życia publicznego* 2010.

hostico z lat 1672-1698 oraz województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1696-1763⁷⁸. Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego z okresu wszystkich bezkrólewí oraz rządów królów elekcyjnych w XVI i XVII w. opublikowane zostały natomiast przez Henryka Lulewicza⁷⁹.

Polityka wewnętrzna

W tej części prezentowanego opracowania skupiam się na pracach opisujących wydarzenia polityczne rozgrywające się w państwie polsko-litewskim w XVI-XVIII w. Pomijam w zasadzie opracowania z zakresu historii wojskowej, czyniąc jednak wyjątek dla tych, które podejmują również wątki natury politycznej. Przegląd literatury dotyczącej dziejów politycznych XVI stulecia rozpocząć wypada od wymienienia nazwiska Marka Plewczyńskiego, który swoje badania nad dziejami wojen i wojskowości polskiej w XVI w. podsumował w trzynomowej syntezie⁸⁰. Warto też wspomnieć o książce Ewy Dubas-Urwanowicz, która dzieje rodu Zborowskich przedstawiła na szerokim tle wydarzeń politycznych rozgrywających się w państwie polskim, a później w Rzeczypospolitej w XVI w.⁸¹ Spośród monografii poświęconych bardziej uszczegółowionym zagadnieniom wspomnieć trzeba opracowanie autorstwa Krzysztofa Pietkiewicza o Litwie w czasach panowania Aleksandra Jagiellończyka oraz monografię Henryka Lulewicza o stosunkach polsko-litewskich w latach 1569-1588⁸².

Badacze zajmujący się dziejami XVI stulecia sporo miejsca poświęcili na opisanie wydarzeń, jakie rozegrały się w Rzeczypospolitej w czasie dwóch pierwszych bezkrólewí po śmierci Zygmunta Augusta⁸³. Ewa Dubas-Urwanowicz przedstawiła węzłowe problemy polityczne państwa za panowania Stefana Batorego, a Anna Pieńkowska opisała bezkrólewí po śmierci tego władcy⁸⁴. Syntetyczny obraz panowania przedstawicieli dynastii Wazów oraz Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego zawarła w swojej książce Urszula Augustyniak. O czasach Zygmunta III i Władysława IV traktuje praca Henryka Wisnera, a dzieje panowania wszystkich trzech przedstawicieli dynastii Wazów przedstawiła Stefania Ochmann-Staniszevska⁸⁵. Bardziej szczegółowo o niektórych wydarzeniach z czasów panowania Zygmunta III pisali Leszek Jarmiński, Jan Rzońca i Zbigniew Anusik⁸⁶.

⁷⁸ Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 2013; Akta sejmiku podolskiego 2002; Akta sejmikowe 2008; Akta sejmikowe 2015.

⁷⁹ Akta zjazdów 2006; Akta zjazdów 2009.

⁸⁰ Plewczyński 2011-2013.

⁸¹ Dubas-Urwanowicz, 2017.

⁸² Pietkiewicz 1995; Lulewicz 2002.

⁸³ Gmiterek 1995; Dubas-Urwanowicz 1998; Rybak 2002; Opaliński 2002.

⁸⁴ Dubas-Urwanowicz 2013; Pieńkowska 2010.

⁸⁵ Augustyniak 1999; Wisner 2002; Ochmann-Staniszevska 2006.

⁸⁶ Jarmiński 1992; Rzońca 1990; Anusik 2012.

Czasy wojen kozackich oraz konfliktów z Moskwą i Szwecją znalazły odzwierciedlenie w pracach Zbigniewa Wójcika, Władysława Serczyka, Janusza Kaczmarczyka i Piotra Krolla⁸⁷. Mariusz Sawicki przedstawił funkcjonowanie stronnictwa dworskiego na Litwie w latach 1648-1655⁸⁸. Kryzysowi politycznemu Rzeczypospolitej u schyłku panowania Jana Kazimierza poświęcili swoje prace Stanisław Płaza i Mirosław Nagielski⁸⁹. Okoliczności abdykacji ostatniego Wazy na tronie polskim przedstawił Witold Kłaczewski⁹⁰. O czasach panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego pisali Marcin Sokalski i Joanna Matyasik⁹¹. Marek Wagner przedstawił dzieje wojny polsko-tureckiej z lat 1672-1676⁹². Jarosław Stolicki opublikował natomiast książkę o działalności politycznej szlachty ukraińskiej i wołyńskiej w pierwszym dziesięcioleciu panowania Jana III Sobieskiego⁹³.

Syntetyczny obraz dziejów Rzeczypospolitej w XVIII stuleciu nakreślił Józef Andrzej Gierowski⁹⁴. O sytuacji politycznej w czasach saskich, ale też i o wielu innych, ważnych z punktu widzenia funkcjonowania państwa kwestiach, napisał książkę Jacek Staszewski, a Andrzej K. Link-Lenczowski opisał wydarzenia w państwie polsko-litewskim od śmierci Jana III Sobieskiego do roku 1735⁹⁵. Jeśli chodzi o bardziej szczegółowy obraz życia politycznego w czasach saskich, to wspomnieć trzeba o pracy zbiorowej pod redakcją Jadwigi Muszyńskiej, w której omówiono dzieje Rzeczypospolitej w dobie wielkiej wojny północnej⁹⁶. Badania orientacji i postaw politycznych szlachty w pierwszej fazie tego konfliktu przeprowadził z kolei Jarosław Poraziński⁹⁷. Jacek Kurek napisał natomiast książkę, w której przedstawił sytuację w państwie polsko-litewskim w ostatnich latach panowania Augusta II⁹⁸.

Wśród prac traktujących o czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego wspomnieć trzeba opracowanie pióra Aleksandra Czai poświęcone próbom zreformowania państwa⁹⁹. Jerzy Michalski omówił sytuację w Rzeczypospolitej w przededniu i w początkowej fazie obrad Sejmu Czteroletniego¹⁰⁰. Zdzisław Janeczek zarysował obraz wydarzeń politycznych zachodzących w czasie tego sejmiku na marginesie pracy o Ignacym Potockim, a Maria Pasztor dokonała podobnego zabiegu, spoglądając na dokonania Sejmu Wielkiego przez pryzmat działań

⁸⁷ Wójcik 1989; Serczyk 1998; Kaczmarczyk 2007; Kroll 2008.

⁸⁸ Sawicki 2010.

⁸⁹ Płaza 1994; Nagielski 1994; Nagielski 2011.

⁹⁰ Kłaczewski 1993.

⁹¹ Sokalski 2002; Matyasik 2011.

⁹² Wagner 2009.

⁹³ Stolicki 2007.

⁹⁴ Gierowski 1996.

⁹⁵ Staszewski 1997; Link-Lenczowski 1994.

⁹⁶ *Rzeczpospolita w dobie* 2001.

⁹⁷ Poraziński 1999.

⁹⁸ Kurek 2003.

⁹⁹ Czaja 1992.

¹⁰⁰ Michalski 1991 (1); Michalski 1991 (2).

podejmowanych przez Hugona Kołłątaja¹⁰¹. Zbigniew Anusik zwrócił uwagę na wpływ uwarunkowań międzynarodowych na sytuację wewnętrzną w Rzeczypospolitej po uchwaleniu Konstytucji 3 maja¹⁰². Dariusz Rolnik prześledził postawy szlachty koronnej wobec konfederacji targowickiej, a Łukasz Kądziela omówił najważniejsze wydarzenia z czasów tejże konfederacji oraz powstania kościuszkowskiego na marginesie książek poświęconych Fryderykowi Moszyńskiemu¹⁰³. Bartłomiej Szyndler przedstawił wreszcie dzieje insurekcji w napisanej przez siebie monografii¹⁰⁴. Dzieje powstania kościuszkowskiego omówił także zwięźle Andrzej Zahorski¹⁰⁵.

Istotnym uzupełnieniem wyników badań zawartych w opracowaniach poświęconych dziejom wewnętrznym państwa polsko-litewskiego w XVI-XVIII w. są również edycje źródeł opublikowanych w ostatnim trzydziestoleciu. Spośród ogromnej liczby tego typu publikacji wspomnieć można o listach Zygmunta Augusta do Radziwiłłów wydanych przez Irenę Kaniewską¹⁰⁶. Ważnym źródłem do czasów panowania Zygmunta III jest z kolei praca Stanisława Kobierzyckiego poświęcona najstarszemu synowi tego władcy¹⁰⁷. Urszula Augustyniak i Wojciech Sokołowski opublikowali zbiór dokumentów dotyczących tzw. „spisku orleańskiego” z lat 1626-1628¹⁰⁸. Anna Filipczak-Kocur opracowała listy Krzysztofa ks. Zbaraskiego z lat 1612-1627¹⁰⁹. Korespondencję hetmana Stanisława Koniecpolskiego z lat 1632-1646 wydała drukiem Agnieszka Biedrzycka¹¹⁰. Edycję relacji uczestników pierwszego etapu walk z powstaniem kozackim Bohdana Chmielnickiego przygotował Mirosław Nagielski¹¹¹. Cennymi źródłami do dziejów wojen toczonych przez Rzeczpospolitą w drugiej połowie XVII w., ale zawierającymi jednocześnie wiele informacji z zakresu interesującej nas historii politycznej, są opublikowane w przeciągu ostatnich kilkunastu lat pamiętniki Filipa, Michała i Teodora Obuchowiczów, Mikołaja Jemiołowskiego, Jakuba Łosia i Aleksandra Skorobohatego¹¹². Na osobną wzmiankę zasługuje również przygotowana przez Stefanię Ochmann-Staniszewską edycja pism politycznych z czasów panowania Jana Kazimierza¹¹³. Powiedzmy wreszcie na zakończenie tego wątku narracji, że w XXI w. zostały opublikowane dwa ważne źródła do dziejów Rzeczypospolitej w czasie wielkiej wojny

¹⁰¹ Janeczek 2005; Pasztor 1991.

¹⁰² Anusik 1992.

¹⁰³ Rolnik 2000; Kądziela 1993; Kądziela 2004.

¹⁰⁴ Szyndler 1993.

¹⁰⁵ Zahorski 2006 (pierwsze wydanie tej pracy ukazało się w 1992 r.).

¹⁰⁶ Listy króla 1999.

¹⁰⁷ Kobierzycki 2005.

¹⁰⁸ „Spisek orleański” 1990.

¹⁰⁹ Korespondencja Zbaraskiego 2015.

¹¹⁰ Korespondencja Koniecpolskiego 2003.

¹¹¹ Relacje wojenne 1999.

¹¹² Pamiętniki Obuchowiczów 2003; Jemiołowski 2000; Łoś 2000; Skorobohaty 2000.

¹¹³ Pisma polityczne 1989-1991.

północnej. Mowa tu o reedycji pamiętnika Wawrzyńca F. Rakowskiego oraz o dziele autorstwa Janusza Antoniego ks. Wiśniowieckiego¹¹⁴.

Polityka zagraniczna i dyplomacja

Przegląd literatury poświęconej polityce zagranicznej państwa polsko-litewskiego w dobie wczesnonowożytnej rozpocząć wypada od stwierdzenia, że po 1989 r. nie ukazała się żadna praca, w której podjęto by próbę kompleksowego spojrzenia na tę kwestię. Badacze koncentrowali się raczej na opracowaniu wybranych, cząstkowych zagadnień. Spośród opracowań podejmujących problematykę polityki zagranicznej Rzeczypospolitej w wieku XVI, bądź też w dłuższym przedziale czasowym wymienić należy książkę Barbary Janiszewskiej-Mincer o stosunkach polsko-niemieckich w latach 1515-1772, pracę Henryka Wisnera o stosunkach polsko-moskiewskich w XVI-XVII w., monografię Andrzeja Dziubińskiego o stosunkach polsko-tureckich w latach 1500-1572 oraz studium Wojciecha Tygielskiego o dziejach nuncjatury apostolskiej w Polsce w XVI-XVII w.¹¹⁵ Warto także odnotować w tym miejscu pracę Przemysława P. Szpaczyńskiego, który podjął próbę przedstawienia polityki zagranicznej Zygmunta III w latach 1587-1618¹¹⁶.

Wiktor Szymaniak opracował problem dotyczący wpływu dworu krakowskiego na politykę księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna w latach 1525-1548¹¹⁷. Jacek Wijaczka ukazał rolę Inflant w polityce Polski, Litwy i Prus Książęcych w połowie XVI w.¹¹⁸ Maciej Serwański opublikował niewielkie studium o wystąpieniu elektorów Henryka Walezego w obronie francuskich hugenotów¹¹⁹. Zbigniew Anusik opisał dzieje krótkotrwałej unii polsko-szwedzkiej u schyłku XVI w., a Aleksandra Barwicka-Makula wydała (w 2019 r.) książkę o polityce dworu wiedeńskiego wobec Rzeczypospolitej w latach 1587-1592¹²⁰.

Kilkanaście ciekawych prac poświęcono polityce zagranicznej Rzeczypospolitej w XVII w. Andrzej Andrusiewicz i Wojciech Polak przedstawili stosunki polsko-moskiewskie w dobie „wielkiej smuty”¹²¹. Dariusz Skorupa napisał rozprawę o stosunkach polsko-tatarskich w latach 1595-1623¹²². Radosław Lolo opublikował książkę o stosunku władz i klasy politycznej Rzeczypospolitej do wojny trzydziestoletniej¹²³. Tomasz Makowski opublikował pracę o poselstwie Jerzego Ossolińskiego do Rzymu w 1633 r., a Ryszard Skowron szczegółowo opisał stosunki

¹¹⁴ Rakowski 2002; Wiśniowiecki 2018.

¹¹⁵ Janiszewska-Mincer 1997; Wisner 1995 (1); Dziubiński 2005; Tygielski 1992.

¹¹⁶ Szpaczyński 2013.

¹¹⁷ Szymaniak 1993.

¹¹⁸ Wijaczka 1992.

¹¹⁹ Serwański 2008.

¹²⁰ Anusik 2007; Barwicka-Makula 2019.

¹²¹ Andrusiewicz 1999; Andrusiewicz 2013; Polak 2008.

¹²² Skorupa 2004.

¹²³ Lolo 2004.

polsko-hiszpańskie w latach 1621-1648¹²⁴. Teresa Chynczewska-Hennel zbadała dzieje warszawskiej misji nuncjusza Maria Filonardiego z lat 1636-1643¹²⁵. Andrzej Kamiński poświęcił swoją książkę stosunkom Rzeczypospolitej z państwem brandenbursko-pruskim w drugiej połowie XVII w.¹²⁶ Andrzej Sulima Kamiński przedstawił stosunki polsko-rosyjskie w latach 1686-1697, a Aleksandra Skrzypietz wydała drukiem rozprawę o zabiegach dyplomacji francuskiej o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego¹²⁷. Zarys stosunków polsko-szwedzkich w XVII w. przedstawili Autorzy studiów zamieszczonych w pracy zbiorowej pod redakcją Mirosława Nagielskiego¹²⁸. Międzynarodowe uwarunkowania wolnych elekcji w XVI-XVIII w. znalazły z kolei odzwierciedlenie w kilkunastu artykułach opublikowanych w wydawnictwie poświęconym problemom związanym z wyborem władców elekcyjnych dawnej Rzeczypospolitej¹²⁹.

Skomplikowaną rozgrywkę dyplomatyczną między Augustem II, Piotrem I i Rzeczpospolitą w przededniu oraz w pierwszej fazie wielkiej wojny północnej przedstawił w swojej książce Jacek Burdowicz-Nowicki¹³⁰. Jan Kopiec napisał z kolei rozprawę poświęconą stosunkowi Stolicy Apostolskiej wobec problemu obsady tronu polskiego w latach 1706-1709¹³¹. Zbigniew Anusik opracował dzieje misji Antoniego Ponińskiego w Sztokholmie odbytej w czasach przedostatniego bezkrólewia¹³². Zofia Zielińska opublikowała pracę, w której omówiła dzieje stosunków polsko-rosyjskich w XVIII w. Ta sama Autorka w bardziej szczegółowym opracowaniu prześledziła stosunki Rzeczypospolitej z Rosją u schyłku epoki saskiej i w początkach panowania Stanisława Augusta¹³³. Dorota Dukwicz przedstawiła stosunek Rosji do pierwszego sejmku rozbiorowego¹³⁴. Tadeusz Cegielski i Łukasz Kądziela napisali zaś pracę o wszystkich trzech rozbiorach Polski¹³⁵. Zbigniew Anusik jest autorem opracowania o organizacji i funkcjonowaniu polskiej służby dyplomatycznej w latach 1764-1792¹³⁶. Ten sam Autor przedstawił również zarys stosunków polsko-szwedzkich w latach 1764-1774¹³⁷.

Niezmiennym zainteresowaniem historyków cieszyła się w omawianym okresie sytuacja polityczna Rzeczypospolitej w dobie Sejmu Wielkiego. W pierwszej kolejności wspomnieć można o pracy Henryka Kocója poświęconej stosunkowi trzech dworów, które wzięły udział w rozbiorach

¹²⁴ Makowski 1993; Skowron 2002; Skowron 2013.

¹²⁵ Chynczewska-Hennel 2006.

¹²⁶ Kamiński 2002.

¹²⁷ Sulima Kamiński 1993; Skrzypietz 2009.

¹²⁸ *Z dziejów stosunków* 2007.

¹²⁹ *Wokół wolnych elekcji* 2016.

¹³⁰ Burdowicz-Nowicki 2010.

¹³¹ Kopiec 1997.

¹³² Anusik 1996 (1).

¹³³ Zielińska 2001; Zielińska 2012.

¹³⁴ Dukwicz 2015.

¹³⁵ Cegielski i Kądziela 1990.

¹³⁶ Anusik 1996 (2).

¹³⁷ Anusik 2006.

Polski do Konstytucji 3 maja¹³⁸. Próbę kompleksowego spojrzenia na politykę zagraniczną Rzeczypospolitej w latach 1787-1792 podjął Zbigniew Anusik¹³⁹. Ten sam Autor opracował dzieje misji polskiej w Sztokholmie w latach 1789-1795, przedstawił starania króla Szwecji – Gustawa III o koronę polską, jak również scharakteryzował politykę Rzeczypospolitej wobec Rosji po uchwaleniu Ustawy Rządowej¹⁴⁰. Dodajmy także, że Dariusz Nawrot opisał działania podejmowane przez misję polską w Wiedniu w latach 1788-1792, a Maciej Kucharski przedstawił poczynania dyplomacji polskiej w Berlinie w tym samym okresie¹⁴¹. Wspomnijmy wreszcie na zakończenie tego wątku rozważań, że Barbara Obtulowicz napisała tekst poświęcony opiniom wyrażanym przez dyplomatów hiszpańskich w odniesieniu do konfederacji targowickiej i drugiego rozbioru¹⁴².

Nie sposób pominąć w niniejszym opracowaniu kilku niezwykle istotnych edycji źródłowych, które stanowią ważne uzupełnienie badań nad polityką zagraniczną Rzeczypospolitej w epoce wczesnonowożytnej. W pierwszej kolejności wymienić trzeba wydane przez Dariusza Kołodziejczyka i opatrzone obszernym komentarzem traktaty pokojowe zawierane przez państwo polsko-litewskie w XV-XVIII w. z Imperium Osmańskim oraz z Chanatem Krymskim¹⁴³. Ryszard Skowron wydał pierwszą część korespondencji polskich Wazów z Habsburgami z Wiednia (ukazał się tom obejmujący lata 1587-1623)¹⁴⁴. Warto też odnotować edycję pamiętnika Józefa Budziły, pierwszorzędnego źródła do dziejów wielkiej smuty oraz reedycję słynnej pracy Wojciecha Dębołęckiego traktującej o udziale lisowczyków w wojnie trzydziestoletniej¹⁴⁵. Wspomnieć wreszcie trzeba o działalności edytorskiej Henryka Kocója, który w interesującym nas okresie opublikował kilkadziesiąt tomów korespondencji dyplomatów państw ościennych z czasów Sejmu Wielkiego, konfederacji targowickiej i powstania kościuszkowskiego¹⁴⁶.

Podsumowanie – próba oceny

Pora na prezentację wniosków końcowych. Na podkreślenie zasługuje fakt, że po 1989 r. nastąpił wyraźny, przynajmniej dwukrotny, wzrost liczby publikacji dotyczących szeroko pojętej historii politycznej państwa polsko-litewskiego w XVI-XVIII w. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że na początku interesującego nas okresu ukazywały się drukiem prace stanowiące podsumowanie i zwieńczenie badań prowadzonych w latach osiemdziesiątych XX stulecia. Należy

¹³⁸ Kocój 1998.

¹³⁹ Anusik 2009.

¹⁴⁰ Anusik 1993; Anusik 1997; Anusik 2017.

¹⁴¹ Nawrot 1999; Kucharski 2000.

¹⁴² Obtulowicz 2000.

¹⁴³ Kołodziejczyk 2000; Kołodziejczyk 2011.

¹⁴⁴ *The House of Vasa* 2016.

¹⁴⁵ Budziło 1995; Dębołęcki 2005.

¹⁴⁶ W tym miejscu, z braku możliwości zaprezentowania całego dorobku edytorskiego tego historyka, pozwolę sobie przywołać tylko kilka przykładów: Kocój 2016; Kocój 2014; Kocój 2011; Kocój 2009.

też jednoznacznie stwierdzić, że opracowania traktujące o dziejach politycznych Rzeczypospolitej w latach 1492-1795 stanowiły znikomą mniejszość wszystkich prac z zakresu historii wczesnonowożytnej pojawiających się na rynku wydawniczym. W badanym okresie nastąpiła też naturalna wymiana pokoleniowa. Odeszli historycy, którzy nadawali ton badaniom w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., a ich miejsce zajęli nowi badacze. Osoby debiutujące na początku omawianego okresu dziś współdecydują o obliczu polskiej nauki historycznej.

Już na pierwszy rzut oka widać, że w interesującym nas okresie nastąpiła wyraźna polaryzacja zainteresowań badawczych. Stosunkowo niewiele pisano o czasach jagiellońskich. Nastąpiło wyraźne odejście od badań nad dziejami państwa polsko-litewskiego w pierwszej połowie XVI w. Nadal dużym zainteresowaniem badaczy cieszył się natomiast okres panowania władców z dynastii Wazów. I tu jednak daje się zauważyć, że czasom Zygmunta III i Jana Kazimierza poświęcono zdecydowanie więcej studiów, niż czasom Władysława IV. Również czasy panowania „królów rodaków” oraz Augusta II cieszyły się większym zainteresowaniem, niż okres panowania Augusta III. W epoce stanisławowskiej wyraźnie widać natomiast predylekcję badaczy dla schyłku panowania Stanisława Augusta i względne zaniedbanie badań dotyczących pierwszego dwudziestolecia panowania tego monarchy. Przez cały czas w badaniach nad historią polityczną dominuje zainteresowanie szlachtą. Trudno się zresztą temu dziwić, gdyż właśnie przedstawiciele tego stanu byli głównymi uczestnikami życia politycznego w Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. W interesującym nas okresie opublikowano też sporo prac o charakterze biograficznym i prozopograficznym. Ogromną popularnością cieszyły się badania nad szlachecką demokracją, życiem sejmowym i sejmikowym. Mniejszym zainteresowaniem

Cieszyły się badania dotyczące funkcjonowania instytucji państwa polsko-litewskiego. Stosunkowo niewiele opracowań zostało poświęconych tzw. historii „wydarzeniowej”. Niezbyt chętnie i niezbyt często publikowano też prace z zakresu historii dyplomacji. Przez cały czas wydawano natomiast sporo źródeł do dziejów państwa polsko-litewskiego w epoce wczesnonowożytnej. Według moich szacunków, liczba wydawnictw źródłowych, które ukazały się w omawianym okresie była mniej więcej 1,5 razy wyższa, niż liczba opracowań z zakresu historii politycznej. Inną już kwestią pozostaje fakt, że jedynie niewielką część wspomnianych tu edycji źródłowych można uznać za publikacje przydatne w badaniach nad historią polityczną.

I wreszcie kilka uwag o bardziej ogólnym charakterze. Nauka historyczna nigdy nie funkcjonowała w oderwaniu od tzw. środowiska zewnętrznego. Zmiany w tym zakresie, jakie dokonały się w ostatnich latach nie pozostały też bez wpływu tak na badaczy, jak i na poziom prowadzonych przez nich badań. Wydawać się mogło, że już dawno ustalono zasadę, że w przypadku historii podstawową formą prezentacji wyników dociekań badawczych jest monografia. Pracy o takim charakterze wymagano od kandydatów ubiegających się o stopień

doktora, doktora habilitowanego oraz o tytuł naukowy profesora. Dziś nastąpiło odejście od tych wymagań. O uzyskanie stopnia doktora można się starać na podstawie kilku monotematycznych artykułów. Do habilitacji pretendują autorzy kilkunastu artykułów naukowych, a zdarzają się i kandydaci do tytułu profesora, którzy nie zgłaszają do oceny tzw. „książki profesorskiej”. Jest to bez wątpienia pokłosie realizowanego w ostatnim okresie programu parametrycznej oceny działalności naukowej. Każdą formę aktywności na tym polu przelicza się na punkty i pozyskiwania tych punktów wymaga się od badaczy. Następstwem tego stanu rzeczy jest to, że zawodowi historycy zatrudnieni w uczelniach publicznych zajmują się „zbieraniem” punktów, a nie prowadzeniem badań. Aż dziw bierze, że na rynku wydawniczym ukazują się jeszcze jakiegokolwiek monografie. Za opublikowanie książki, którą pisze się z reguły kilka lat, można było bowiem uzyskać zaledwie 25 punktów parametryzacyjnych. Dwa kilkustronicowe artykuły wydane w czasopiśmie wycenionym przez ministerialnych ekspertów na 15 punktów dawały natomiast tych punktów 30. W tej sytuacji kalkulacja wydaje się prosta. Po co siedzieć latami nad przygotowaniem monografii, skoro można szybko i bez większego wysiłku opublikować dwa przyczynki? Wszystko to prowadzi bez wątpienia do obniżenia jakości pojawiających się na rynku wydawniczym prac naukowych. Nikogo dziś nie interesuje bowiem poziom merytoryczny publikowanych opracowań. Liczą się tylko wskaźniki ilościowe.

Podobnie wygląda kwestia oceny funkcjonujących na rynku wydawniczym czasopism historycznych. Ich ocena, dokonywana przez specjalistów od bibliometrii, koncentruje się jedynie na aspektach formalnych. Nikt nie zadaje sobie trudu, aby ocenić jakość zamieszczanych na ich łamach artykułów. Nie spełnił pokładanych w nim nadziei ministerialny pomysł finansowania badań naukowych w zakresie humanistyki poprzez pozyskiwanie grantów. Konieczność ubiegania się o granty zmusza bowiem uczonych do przygotowywania coraz to nowych i coraz to bardziej skomplikowanych wniosków, a czas na to poświęcony z większym pożytkiem można byłoby wykorzystać na prowadzenie badań naukowych. Z doświadczeń eksperta Narodowego Centrum Nauki mogę bowiem powiedzieć, że wnioski grantowe dotyczące interesującej nas tutaj historii politycznej mają niewielkie szanse na powodzenie. O wiele częściej przyznaje się granty na tak interesujące badania, jak np. określenie za pomocą metod bezinwazyjnych wieku drewnianych artefaktów w... Nepalu. Wszystko to nie napawa specjalnym optymizmem, podobnie jak najnowsze propozycje Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego prowadzące do dalszego skomplikowania systemu oceny parametrycznej jednostek (a co za tym idzie również i pracowników). Dogłębna biurokratyzacja nauki, z jaką mamy obecnie do czynienia prowadzi może bowiem jedynie do petryfikacji postępującego w ostatnich latach obniżania się poziomu badań w dziedzinie nauk humanistycznych.

Streszczenie

W prezentowanym tu opracowaniu podjęta została próba oceny dokonań historyków polskich podejmujących w swoich badaniach nad dziejami Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. problemy, które uznaje się za przedmiot badań historii politycznej. Chodzi tu przede wszystkim o instytucję państwa i jego organów, uczestników szeroko pojętego życia politycznego oraz o realizowaną przez państwo politykę wewnętrzną i zagraniczną. Przedmiotem zainteresowania Autora są prace historyków polskich opublikowane w latach 1989-2018. Podjęta tu próba oceny jest z natury rzeczy subiektywna, gdyż została dokonana na wyselekcjonowanej próbie 34 źródeł drukowanych i 255 opracowań. Autor oszacował, że historią polityczną zajmuje się dzisiaj grupa badaczy licząca kilkadziesiąt osób. Ustalił również, że chociaż po 1989 r. gwałtownie wzrosła liczba publikacji z zakresu historii wczesnonowożytnej, to opracowania, które można uznać za poświęcone historii politycznej Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w. stanowią jedynie 10-12% wszystkich rekordów odnotowanych w „Bibliografii historii Polski”.

Autor sformułował wniosek, że w badanym okresie nastąpiła wyraźna polaryzacja zainteresowań badawczych. Stosunkowo niewiele pisano o czasach jagiellońskich. Nastąpiło wyraźne odejście od badań nad dziejami państwa polsko-litewskiego w pierwszej połowie XVI w. Nadal dużym zainteresowaniem badaczy cieszył się natomiast okres panowania władców z dynastii Wazów. Również czasy panowania „królów rodaków” oraz Augusta II cieszyły się większym zainteresowaniem, niż okres panowania Augusta III i początki epoki stanisławowskiej. Przez cały czas w badaniach nad historią polityczną dominuje zainteresowanie szlachtą. W ostatnim trzydziestoleciu opublikowano sporo prac o charakterze biograficznym i prozopograficznym. Ogromną popularnością cieszyły się badania nad szlachecką demokracją, życiem sejmowym i sejmikowym. Stosunkowo niewiele opracowań poświęcono tzw. historii „wydarzeniowej”. Niezbyt chętnie i niezbyt często publikowano też prace z zakresu historii dyplomacji. Przez cały czas wydawano natomiast sporo źródeł do dziejów państwa polsko-litewskiego w epoce wczesnonowożytnej. Inną już kwestią pozostaje fakt, że jedynie niewielką część tych edycji źródłowych można uznać za publikacje przydatne w badaniach nad historią polityczną.

Słowa kluczowe: historiografia polska po 1989 r., historia polityczna, Rzeczpospolita w XVI-XVIII wieku

Bibliografia:

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe 2008: Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732. wyd. Michał Zwierzykowski. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Akta sejmikowe 2015: Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763. wyd. Michał Zwierzykowski. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 2013: Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572-1668. oprac. Wiesław Bondyra, Henryk Gmiterek i Jerzy Ternes. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Akta sejmiku podolskiego 2002: Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672-1698. wyd. Jarosław Stolicki. Kraków: Societas Vistulana.
- Akta zjazdów 2006: Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. I: Okresy bezkrólewi (1572-1576, 1586-1587, 1632, 1648, 1696-1697, 1706-1709, 1733-1735, 1763-1764). oprac. Henryk Lulewicz. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Akta zjazdów 2009: Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego, t. II: Okresy panowań królów elekcyjnych XVI-XVII wiek. oprac. Henryk Lulewicz. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Budziło, Józef. 1995. Wojna moskiewska wzniecona i prowadzona z okazji fałszywych Dymitrów od 1603 do 1612 r. oprac. Janusz Byliński i Józef Długosz, Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1649.
- Dębołęcki, Wojciech. 2005. Przewagi elektorów polskich, co ich niegdy lisowczykami zwano. oprac. Radosław Szyber. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Diariusz sejmu elekcyjnego 2013: Diariusz sejmu elekcyjnego 1648 roku. oprac. Janusz S. Dąbrowski. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Diariusz sejmu konwokacyjnego 2009: Diariusz sejmu konwokacyjnego 1668 roku. oprac. Kazimierz Przyboś. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Diariusz sejmu koronacyjnego 2004: Diariusz sejmu koronacyjnego 1669 roku. oprac. Kazimierz Przyboś i Marek Ferenc. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Diariusz sejmu zwyczajnego 2004: Diariusz sejmu zwyczajnego 1670 roku, oprac. Kazimierz Przyboś i Marek Ferenc. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Diariusze sejmu koronacyjnego 2016: Diariusze sejmu koronacyjnego Zygmunta III Wazy 1587/1588. oprac. Irena Kaniewska. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Jemiołowski, Mikołaj. 2000. Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648-1679). oprac. Jan Dzięgielewski. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

- Kobierzycki, Stanisław. 2005. *Historia Władysława, królewicza polskiego i szwedzkiego*. wyd. Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kocój, Henryk. 2009. *Austria wobec Konstytucji 3 maja w świetle relacji posła austriackiego Benedykta de Cachégo przesyłanych do Wacława Kaunitza i Filipa Cobenzla*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kocój, Henryk. 2011. *Dyplomaci pruscy o powstaniu kościuszkowskim*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kocój, Henryk. 2014. *Dyplomaci sascy wobec powstania kościuszkowskiego*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kocój, Henryk. 2016. *Dyplomaci sascy wobec Sejmu Wielkiego*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kołodziejczyk, Dariusz. 2000. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th century)*. An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents. Leiden: Brill.
- Kołodziejczyk, Dariusz. 2011. *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century)*. A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents. Leiden: Brill.
- Korespondencja Zbaraskiego 2015: *Korespondencja Krzysztofa księcia Zbaraskiego koniuszego koronnego 1612-1627*. oprac. Anna Filipczak-Kocur. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Korespondencja Koniecpolskiego 2003: *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632-1646*. oprac. Agnieszka Biedrzycka. Kraków: Societas Vistulana.
- Listy króla 1999: *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*. oprac. Irena Kaniewska. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Łoś, Jakub. 2000. *Pamiętniki towarzysza chorągwi pancерnej*. oprac. Romuald Śreniawa-Szypkowski. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Pamiętniki Obuchowiczów 2003: *Pamiętniki Filipa, Michała i Teodora Obuchowiczów (1630-1707)*. wyd. Andrzej Rachuba i Henryk Lulewicz. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Pisma polityczne 1989-1991: *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy (1648-1668)*, t. I-III, wyd. Stefania Ochmann-Staniszevska. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Rakowski, Wawrzyniec F. 2002. *Pamiętnik wielkiej wojny północnej*. oprac. Mirosław Nagielski i Marek Wagner. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Relacje wojenne 1999: *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu „Ogniem i mieczem” (1648-1651)*. oprac. Mirosław Nagielski, Warszawa: Viking.

- Skorobohaty, Aleksander D., 2000. *Diariusz (1639-1697)*. oprac. Tadeusz Wasilewski. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Sobieski, Jakub, 2008. *Diariusz sejmu koronacyjnego w Krakowie w 1633 roku*. oprac. Włodzimierz Kaczorowski, Janusz Dorobisz i Zbigniew Szczerbik. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- „Spisek orleański” 1990: „Spisek orleański” w latach 1626-1628. oprac. Urszula Augustyniak i Wojciech Sokołowski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- The House of Vasa 2016: *The House of Vasa and the House of Austria. Correspondence from the years 1587 to 1668, Part 1: The times of Sigismund III, 1587-1632, vol. I*, ed. Ryszard Skowron. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wiśniowiecki, Janusz Antoni. 2018. *Ilias polski (1700-1710)*, wyd. Przemysław P. Romaniuk i Jacek Burdowicz-Nowicki. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Opracowania

- Achremczyk, Stanisław. 2001. *Ignacy Krasicki. Nie tylko poeta*. Olsztyn: Wydawnictwo LITTERA.
- Achremczyk, Stanisław. 1992. *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647-1772*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Andrusiewicz, Andrzej. 1999. *Dzieje wielkiej smuty*. Katowice 1999: Wydawnictwo Śląsk.
- Andrusiewicz, Andrzej. 2013. *Krwawa dekada. Polska interwencja w Rosji 1602-1612. Dyplomacja, samozwańcy, wojna*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Anusik, Zbigniew. 2004. „Kariery faworytów królewskich a kariery opozycjonistów w dobie panowania Zygmunta III (1587-1632)”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2(6), 5-62.
- Anusik, Zbigniew. 2006. *Kariery ulubieńców Zygmunta III. Rola polityki nominacyjnej króla w kreowaniu elity władzy w Rzeczypospolitej w latach 1587-1632 w: Faworyci i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV-XVII wieku*, red. Mariusz Markiewicz i Ryszard Skowron. 215-244. Kraków: Zamek Królewski na Wawelu.
- Anusik, Zbigniew 2010. „Kasztelan krakowski Jerzy ks. Zbaraski (1574-1631). Szkic do portretu antyregalisty”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1, 55-138.
- Anusik, Zbigniew, 2012. *Kasztelan krakowski Jerzy ks. Zbaraski wobec króla Zygmunta III i problemów politycznych Rzeczypospolitej w latach 1621-1631 w: Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz i Jerzy Urwanowicz. 499-552. Kraków: Wydawnictwo Avalon
- Anusik, Zbigniew. 1992. *Kontrowersje wokół składu personalnego Straży Praw (Wpływ uwarunkowań międzynarodowych na sytuację wewnętrzną w Rzeczypospolitej w ostatniej fazie*

- obrad Sejmu Czteroletniego w: *200 lat Konstytucji 3 maja. Materiały z konferencji naukowej*, red. Marian Pawlak. 93-116. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Anusik, Zbigniew. 1996 (1). Misja Antoniego Ponińskiego w Sztokholmie w 1733 roku. Przyczynek do dziejów walki o koronę polską w czasach przedostatniego bezkrólewia w: *Między barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. Krystyna Stasiewicz i Stanisław Achremczyk. 149-165. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Anusik, Zbigniew. 1993. Misja polska w Sztokholmie w latach 1789-1795. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Anusik, Zbigniew. 1996 (2). „Organizacja i funkcjonowanie polskiej służby zagranicznej w latach 1764-1792 (Próba nowego spojrzenia)”, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica*, 58, 49-82.
- Anusik, Zbigniew. 2017. „Rzeczpospolita wobec Rosji w ostatniej fazie obrad Sejmu Wielkiego (1791-1792)”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2, 71-118.
- Anusik, Zbigniew. 2009. Rzeczpospolita wobec wojny wschodniej (1787-1792) i wojny szwedzko-rosyjskiej (1788-1790) w: *Polska wobec wielkich konfliktów międzynarodowych. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku*, red. Ryszard Skowron. 145-186. Kraków 2009: Societas Vistulana.
- Anusik, Zbigniew. 2002. „Senatorowie i dygnitarze koronni w latach 1587-1648. Kilka uwag na marginesie książki Krzysztofa Chłapowskiego”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1, 163-188.
- Anusik, Zbigniew 2006. „Stosunki polsko-szwedzkie w początkach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764-1774)”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1(9), 137-170.
- Anusik, Zbigniew. 1997. „Szwedzki rywal Fryderyka Augusta. Gustaw III wobec projektów sukcesji tronu w Polsce w latach 1790-1792”, *Rocznik Łódzki*, 89-115.
- Anusik, Zbigniew. 2007. Unia polsko-szwedzka w końcu XVI wieku w: *Rzeczpospolita w XVI-XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. Bogusław Dybaś, Paweł Hanczewski i Tomasz Kempa. 129-153. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Augustyniak, Urszula. 2008. Historia Polski 1572-1795. Warszawa: PWN.
- Augustyniak, Urszula. 2004. W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Wojskowa klientela Krzysztofa Radziwiłła (1584-1640). Warszawa: Semper.
- Augustyniak, Urszula. 1999. Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku. Warszawa: Semper.
- Barwicka-Makula, Aleksandra. 2019. Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bednaruk, Waldemar. 2011. Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764-1794). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

- Bednaruk, Waldemar. 2008. Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578-1794. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Bobiatyński, Konrad. 2008. Michał Kazimierz Pac, wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Bogdan, Danuta. 1994. Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Bogucka, Maria. 1994. Anna Jagiellonka. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Bogucka, Maria. 1998. Bona Sforza. wyd. 2 uzupełnione, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Bondyra, Wiesław. 2005. Reprezentacja sejmowa Rusi Czerwonej w czasach saskich. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Burdowicz-Nowicki, Jacek. 2010. Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697-1710. Warszawa: Wydawnictwo ARCANA.
- Burkietowicz, Anna. 2009. Sejmik sieradzki w latach 1669-1717. Sieradz: Miejska Biblioteka Publiczna.
- Byliński, Janusz. 1994. Marcin Broniewski – trybun szlachty wielkopolskiej w czasach Zygmunta III. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Cegielski, Tadeusz i Łukasz Kądziała. 1990. Rozbiory Polski 1772-1793-1795. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Chłapowski, Krzysztof. 1996. Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Chmielewska, Mieczysława. 2006. Sejm elekcyjny Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669 roku. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Choińska-Mika, Jolanta. 1998. Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Chynczewska-Hennel, Teresa. 2006. Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636-1643. Warszawa 2006: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Ciara, Stefan. 1990. Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Ciesielski, Tomasz. 2002. Sejm brzeski 1653 r. Studium z dziejów Rzeczypospolitej w latach 1652-1653. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Cieślak, Edmund. 1994. Stanisław Leszczyński. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Czaja, Aleksander. 1992. Lata wielkich nadziei. Walka o reformę państwa polskiego w drugiej połowie XVIII w. Warszawa: Książka i Wiedza.

- Czepe, Maria. 1998. Kamaryla pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750-1763, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Danilczyk, Adam. 2010. W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Dąbrowski, Janusz. 2000. Senat koronny. Stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Długosz, Józef. 1989. Jakub Sobieski 1590-1646. Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dorobisz, Janusz. 2000. Jakub Zadzik 1582-1642. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Dorobisz, Janusz. 1994. Sejm nadzwyczajny z 1624 roku. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Dubas-Urwanowicz, Ewa i Jerzy Urwanowicz. 1998. Jan Karol Chodkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Dubas-Urwanowicz, Ewa. 1998. Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólestwach po śmierci Zygmunta Augusta. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Dubas-Urwanowicz, Ewa. 2017. Mężowie stanu, awanturnicy, czy zdrajcy? Dzieje rodu Zborowskich w XVI wieku. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Dubas-Urwanowicz, Ewa. 2013. O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576-1586. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Dukwicz, Dorota. 2015. Rosja wobec Sejmu Rozbiorowego Warszawskiego (1772-1775). Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Dworzaczek, Włodzimierz. 2006. Ksawery Działyński 1756-1819. Kórnik: Biblioteka Kórnicka PAN.
- Dybaś, Bogusław. 2004. Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617-1717 (z dziejów instytucji stanowej). Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Dybaś, Bogusław. 1991. Sejm pacyfikacyjny w Warszawie w 1699 r. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Dygdała, Jerzy, 1994. Adam Stanisław Grabowski (1698-1766), biskup, polityk, mecenas. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Ketrzyńskiego.
- Dygdała, Jerzy. 2005. „Podskarbi wielki koronny Jan Ansgary Czapski – budowa pozycji społecznej i prestiżu nowego magnata w pierwszej połowie XVIII wieku”, *Zapiski Historyczne*, 1, 27-52.
- Dzięgielewski, Jan. 1992. Izba poselska w systemie władzy za Władysława IV. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

- Dzięgielewski, Jan. 2003. Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573-1674. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztor.
- Dziubiński, Andrzej. 2005. Stosunki dyplomatyczne polsko-tureckie w latach 1500-1572 w kontekście międzynarodowym. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ferenc, Marek. 1998. Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Ferenc, Marek. 2008. Mikołaj Radziwiłł „Rudy” (ok. 1515-1584). Działalność polityczna i wojskowa. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Filipczak, Witold. 2000. Sejm 1778 roku. Warszawa: Semper.
- Filipczak, Witold. 2009. „Sejmiki województwa płockiego 1780-1786”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2, 23-62.
- Filipczak, Witold. 2010. „Sejmiki ziemi czerskiej 1780-1786”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1, 139-179.
- Filipczak, Witold. 2018. „Sejmiki ziemi liwskiej 1780-1786”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2, 123-152.
- Filipczak, Witold. 2014. „Sejmiki ziemi nurskiej 1780-1786”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1, 23-62.
- Filipczak, Witold. 2015. „Sejmiki ziemi zakroczymskiej 1778-1786”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 85-122.
- Filipczak, Witold. 2012. Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780-1786, Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Filipczak-Kocur, Anna. 2003. Rola podskarbiostwa w karierze magnackiej (od schyłku XVI w. do końca panowania Jana III Sobieskiego w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz. 369-380. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Filipczak-Kocur, Anna. 1989. Sejmik sieradzki za Wazów (1587-1668). Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Filipczak-Kocur, Anna. 1991. Skarb koronny za Władysława IV (1632-1648). Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Filipczak-Kocur, Anna. 1994. Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów (1587-1648). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Filipczak-Kocur, Anna. 2006. Skarbowość Rzeczypospolitej 1587-1648. Projekty, ustawy, realizacja. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Forycki, Maciej. 2006. Stanisław Leszczyński. Sarmata i Europejczyk 1677-1766. Poznań: Wydawnictwo WBPiCAK.

- Gawron, Przemysław. 2010. Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581-1646. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Gierowski, Józef Andrzej. 2001. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności 1648-1763 (Wielka historia Polski, t. V). Warszawa-Kraków: FOGRA Oficyna Wydawnicza.
- Gierowski, Józef Andrzej. 1996. The Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVIIIth Century. From anarchy to well-organized state. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Gmiterek, Henryk. 1995. Zjazd w Stężycy w 1575 roku, Stężyca: Towarzystwo Przyjaciół Stężycy.
- Gordziejew, Jerzy. 2010. Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w czasie Sejmu Czteroletniego (1789-1792). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Grodziski, Stanisław. 2003. Polska w czasach przełomu (1764-1815) (Wielka historia Polski, t. VI). Warszawa-Kraków: FOGRA Oficyna Wydawnicza.
- Grzybowski, Stanisław. 2000. Dzieje Polski i Litwy (1506-1648) (Wielka historia Polski, t. IV). Warszawa-Kraków: FOGRA Oficyna Wydawnicza.
- Grzybowski, Stanisław. 1994. Jan Zamoyski. Warszawa: PIW.
- Hołdys, Sybilla. 1991. Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Janeczek, Zdzisław. 1992. Ignacy Potocki. Marszałek wielki litewski (1750-1809). Katowice: [b.w.].
- Janeczek, Zdzisław. 2005. Polityczna rola marszałka litewskiego Ignacego Potockiego w okresie Sejmu Wielkiego 1788-1792. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adameckiego
- Janiszewska-Mincer, Barbara. 1997. Stosunki polsko-niemieckie w latach 1515-1772. Wybrane zagadnienia. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Jarmiński, Leszek. 1992. Bez użycia siły. Działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI w. Warszawa 1992: Semper.
- Kaczmarczyk, Janusz. 2007. Rzeczpospolita trojga narodów – mit czy rzeczywistość? Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kamieński, Andrzej. 2002. Polska a Brandenburgia-Prusy w 2. połowie XVII w. Dzieje polityczne. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Kasabuła, Tadeusz. 1998. Ignacy Massalski, biskup wileński. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kawecki, Roman. 2005. Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645-1705). Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża.
- Kądziela, Łukasz. 2004. Fryderyk Moszyński w insurekcji kościuszkowskiej. Warszawa: Uniwersytet Warszawski Wydział Historyczny.

- Kądziała, Łukasz. 1993. Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej. Fryderyk Moszyński w latach 1792-1793. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Kempa, Tomasz. 1997. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Kempa, Tomasz. 2000. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616) – wojewoda wileński. Warszawa: Semper.
- Kieniewicz, Leszek. 2000. Senat za Stefana Batorego. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Kłaczewski, Witold. 1993. Abdykacja Jana Kazimierza. Społeczeństwo szlacheckie wobec kryzysu politycznego lat 1667-1668. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kłaczewski, Witold. 2011. Jerzy Ossoliński. Wielki kanclerz Rzeczypospolitej. Lublin: Wydawnictwo Akademickie WSSP im. Wincentego Pola.
- Kłaczewski, Witold. 2002. Jerzy Sebastian Lubomirski. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Kocój, Henryk. 1998. Dyplomacja Prus, Austrii i Rosji wobec Konstytucji 3 maja. Zagadnienia wybrane. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kołodziej, Robert i Michał Zwierzykowski. 2012. Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Kołodziej, Robert. 2014. „Ostatni wolności naszej klejnot”. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Kołodziej, Robert. 2004. Pierwszy sejm z 1637 roku. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Komaszyński, Michał. 1995. Piękna królowa Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Konieczna, Diana. 2013. Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565-1763. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Kopiec, Jan. 1997. Między Altransztadem a Połtawą. Stolica Apostolska wobec obsady tronu polskiego w latach 1706-1709. Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego.
- Korytko, Andrzej. 2015. „Na których opiera się Rzeczpospolita”. Senatorowie koronni za Władysława IV Wazy. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Kosińska, Urszula. 2003. Sejm 1719-1720 a sprawa ratyfikacji traktatu wiedeńskiego. Warszawa: Semper.
- Kozyński, Robert. 2006. Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej (1648-1717). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Krakowiak, Paweł. 2010. Dwa sejmy z 1666 roku. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kriegseisen, Wojciech. 1989. Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669-1717. Warszawa: PWN.

- Kriegseisen, Wojciech. 1995. Sejm Rzeczypospolitej szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Kriegseisen, Wojciech. 1991. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Kroll, Piotr. 2008. Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658-1660. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kucharski, Maciej. 2000. Działalność dyplomacji polskiej w Berlinie w latach 1788-1792. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Kulecki, Michał. 1997. Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanicy w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Kupisz, Dariusz. 2000. Zbigniew Gorajski (1596-1655). Studium z dziejów szlachty protestanckiej w Małopolsce w pierwszej połowie XVII wieku. Warszawa: Semper.
- Kuras, Katarzyna. 2010. Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Kurek, Jacek. 2003. U schyłku panowania Augusta II Sasa. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej (1729-1733). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Lewandowska-Malec, Izabela. 2009. Sejm walny koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587-1632). Kraków 2009: Księgarnia Akademicka.
- Link-Lenczowski, Andrzej K. 1994. Rzeczpospolita na rozdrożu 1696-1735. Kraków 1994: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Litwin, Henryk. 2009. Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Lityński, Adam. 1992. „Samorząd szlachecki w Polsce XVII-XVIII wieku”, *Kwartalnik Historyczny*, 4, 17-34.
- Lityński, Adam. 1999. Sejmik jako instytucja demokracji szlacheckiej 1764-1793. Tradycje – mity – nowości – utopie w: *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Jerzy Malec i Waław Uruszczak. 71-86. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Lolo, Radosław. 2004. Rzeczpospolita wobec wojny trzydziestoletniej. Opinie i stanowiska szlachty polskiej (1618-1635). Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztor.
- Lulewicz, Henryk. 2002. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Makiła, Dariusz. 2003. Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej. Od połowy XVII wieku do 1763 roku. Studium historyczno-prawne. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Makowski, Tomasz. 1993. Poselstwo Jerzego Ossolińskiego do Rzymu w roku 1633. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Markiewicz, Mariusz. 2011. Historia Polski 1492-1795, wyd. 2 popr. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Matyasik, Joanna. 2011. Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Mazur, Karol. 2006. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569-1648. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Michalski, Jerzy. 1991 (1). Opozycja magnacka i jej cele w początkach Sejmu Czteroletniego w: *Sejm Czteroletni i jego tradycje*, red. Jerzy Kowecki. 50-61. Warszawa: PWN.
- Michalski, Jerzy. 2009. Stanisław August Poniatowski. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Michalski, Jerzy. 1991 (2). Zmierzch prokonsulatu Stackelberga, w: *Sejm Czteroletni i jego tradycje*, red. Jerzy Kowecki. 18-49. Warszawa: PWN.
- Mycielski, Maciej. 1994. Marcin Badeni [1751-1814]. Kariera kontuszowego ministra. Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka.
- Nagielski, Mirosław. 2011. Druga wojna domowa w Polsce. Z dziejów polityczno-wojskowych Rzeczypospolitej u schyłku rządów Jana Kazimierza Wazy. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Nagielski, Mirosław. 1994. Rokosz Jerzego Lubomirskiego w 1665 roku. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Naworski, Zbigniew. 1992. Sejmik generalny Prus Królewskich 1569-1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Nawrot, Dariusz. 1999. Działania dyplomacji polskiej w Wiedniu w latach 1788-1792. Z dziejów stosunków polsko-austriackich w dobie Sejmu Czteroletniego. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Obtułowicz, Barbara. 2000. „Konfederacja targowicka i drugi rozbiór Polski w relacjach dyplomatów hiszpańskich”, *Przegląd Historyczny*, 3, 367-380.
- Ochmann-Staniszevska, Stefania i Zdzisław Staniszevski. 2000. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo-doktryna-praktyka, t. I-II. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ochmann-Staniszevska, Stefania. 2006. Dynastia Wazów w Polsce. Warszawa: PWN.
- Odrzywolska-Kidawa, Anna. 2004. Biskup Piotr Tomicki (1464-1535). Kariera polityczna i kościelna. Warszawa: Semper.
- Olszewski, Henryk. 2002. Sejm dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee, t. I: Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii. Prawo-praktyka-teoria-programy. Poznań: Wydawnictwo Printer.

- Opaliński, Edward. 2001. Sejm srebrnego wieku 1597-1652. Między głosowaniem większością a liberum veto. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Opaliński, Edward. 2002. „Zjazd w Jędrzejowie w 1576 r.”, *Kwartalnik Historyczny*, 2, 15-40.
- Palkij, Henryk. 2000. Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Paradowski, Przemysław. 2005. W obliczu „nagłych potrzeb” Rzeczypospolitej. Sejmy ekstraordynaryjne za panowania Władysława IV Wazy. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pasztor, Maria. 1991. Hugo Kołłątaj na Sejmie Wielkim w latach 1791-1792. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Patron i dwór 2006: Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz i Jerzy Urwanowicz. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Perłakowski, Adam. 2004. Jan Jerzy Przebendowski jako podskarbi wielki koronny (1703-1729). Studium funkcjonowania ministerium. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Perłakowski, Adam. 2013. Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695-1738. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Pieńkowska, Anna. 2010. Zjazdy i sejmy z okresu bezkrólewia po śmierci Stefana Batorego. Pułtusk: Wydawnictwo Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztora.
- Pietkiewicz, Krzysztof. 1995. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Plewczyński, Marek. 2011-2013. Wojny i wojskowość polska XVI wieku, t. I-III. Zabrze-Tarnowskie Góry 2011-2013: Wydawnictwo inforteditions.
- Płaza, Stanisław. 1994. Rokosz Lubomirskiego. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Po unii – sejmiki szlacheckie 2013: Po unii – sejmiki szlacheckie Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. Henryk Lulewicz i Marek Wagner. Siedlce 2013: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny.
- Polak, Wojciech. 2008. O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607-1612, wyd. 2. Gdańsk: Oficyna Wydawnicza FINNA.
- Poraziński, Jarosław. 1999. Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie Wielkiej Wojny Północnej (1702-1710). Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Posłowie ziemscy 2013. Posłowie ziemscy koronni 1493-1600*, oprac. Waclaw Uruszczak, Irena Kaniewska, Marek Ferenc i Janusz Byliński, red. Irena Kaniewska. Warszawa 2013: Wydawnictwo Sejmowe.
- Praktyka życia publicznego 2010: Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku. Materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk*

- Historycznych PAN w dniach 22-23 września 2009 roku*, red. Urszula Augustyniak i Andrzej B. Zakrzewski. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Przyboś, Adam i Michał Rożek. 1989. Biskup krakowski Andrzej Trzebicki: z dziejów kultury politycznej i artystycznej w XVII stuleciu. Warszawa: PWN.
- Przyboś, Kazimierz. 1998. „Reprezentacja sejmowa ziemi przemyskiej w latach 1573-1695”, *Rocznik Przemyski*, 4, 3-36.
- Rachuba, Andrzej. 1996. Urzędnicy nadworni Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569-1795. Struktura społeczna i drogi awansów w: *Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych*, red. Antoni Gąsiorowski i Ryszard Skowron. 55-71. Kraków 1996: Universitas.
- Rachuba, Andrzej. 2002. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Rolnik, Dariusz. 2016. Leonarda Marcina Świeykowskiego (1721-1793) ostatniego wojewody podolskiego życie codzienne i publiczne oraz jego myśli o Rzeczypospolitej. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Rolnik, Dariusz. 2000. Szlachta koronna wobec konfederacji targowickiej (maj 1792-styczeń 1793). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Ronikier, Jerzy. 1992. Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze. Studium z historii mentalności szlachty polskiej 1706-1725. Kraków: Universitas.
- Rybak, Paweł. 2002. Zjazd szlachty w Stężycy (maj-czerwiec 1575 r.) na tle drugiego bezkrólewia. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rzeczpospolita w dobie 2001: Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. Jadwiga Muszyńska. Kielce 2001: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Rzońca, Jan. 1990. Rzeczpospolita Polska w latach 1596-1599: wybrane zagadnienia polityki wewnętrznej i zagranicznej. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Rzońca, Jan. 1989-1993. Sejmy z lat 1597 i 1598, cz. 1: Bezowocny sejm z 1597 roku, Warszawa: PWN; cz. 2: Ostatni sejm Rzeczypospolitej w XVI wieku. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Sawicki, Mariusz. 2010. Stronictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648-1655. Opole: Fundacja AKSYD.
- Serczyk, Władysław A. 1998. Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648-1651. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Seredyka, Jan. 1989. Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

- Serwański, Maciej. 2008. „Polski głos na rzecz hugenotów we Francji – postulata polonica”, *Klio*, 41-52.
- Siedlecki, Jan. 1989. „Sejmik szlachty ziemi bielskiej w Brańsku w XV-XVIII w.”, *Przegląd Historyczny*, 2, 239-282.
- Skorupa, Dariusz. 2004. *Stosunki polsko-tatarskie 1595-1623*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Skowron, Ryszard. 2002. *Olivares, Wazowie i Bałtyk. Polska w polityce zagranicznej Hiszpanii w latach 1621-1632*. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Skowron, Ryszard. 2013. *Pax I Mars. Polsko-hiszpańskie relacje polityczne w latach 1632-1648*. Kraków: UŚ, „Historia Iagiellonica”.
- Skrzypietz, Aleksandra. 2009. *Francuskie zabiegi o koronę polską po śmierci Jana III Sobieskiego*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Skrzypietz, Aleksandra. 2011. *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Sokalski, Marcin. 2002. *Między królewskim majestatem a szlachecką wolnością. Postawy polityczne szlachty małopolskiej w czasach Michała Korybuta Wiśniowieckiego*. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Sokołowski, Wojciech. 1997. *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574-1605*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Sowa, Andrzej Leon. 1995. *Świat ministrów Augusta II. Wartości i poglądy funkcjonujące w kręgu ministrów Rzeczypospolitej w latach 1702-1728*. Kraków: Biblioteka Jagiellońska.
- Stanek, Wojciech. 1991. *Konfederacje generalne koronne w XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Staszewski, Jacek. 1997. „Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...”. *Szkice i studia z czasów saskich*. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Staszewski, Jacek. 1998. *August II Mocny*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Staszewski, Jacek. 1989. *August III Sas*. Wrocław: Ossolineum.
- Stolicki, Jarosław. 1994. *Egzulanci podolscy (1672-1699): znaczenie uchodźców z Podola w życiu politycznym Rzeczypospolitej*. Kraków: UJ.
- Stolicki, Jarosław. 2007. *Wobec wolności i króla. Działalność polityczna szlachty ukraińskiej i wołyńskiej w latach 1673-1683*. Kraków: „Historia Iagiellonica”.
- Stroynowski, Andrzej. 2013. „Wieczory sejmowe”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*. Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza.
- Stroynowski, Andrzej. 2005. *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej, Studium z dziejów kultury politycznej*. Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych.

- Sucheni-Grabowska, Anna. 1996. Zygmunt August król polski i wielki książę litewski 1520-1562. Warszawa: Krupski i S-ka.
- Sulima Kamiński, Andrzej, 1993. A Republic vs. Autocracy. Poland-Lithuania and Russia 1686-1697, Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute.
- Sulima Kamiński, Andrzej. 2000. Historia Rzeczypospolitej wielu narodów 1505-1795. Obywatela, ich państwo, społeczeństwo, kultura. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Szczygielski, Wojciech, 2003 (2), „Krytyka parlamentarna Rady Nieustającej w początkach obrad Sejmu Wielkiego a problem konstytucyjnej reformy władz wykonawczych państwa”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2(4), 67-110.
- Szczygielski, Wojciech. 1994. Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Szczygielski, Wojciech. 2008. „Rozważania na temat Sejmu Wielkiego (w 220. rocznicę inauguracji obrad)”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 2, 5-60.
- Szczygielski, Wojciech. 2003 (1). „Sejm gotowy i władza typu Straży (z badań nad percepcją społeczną reformy ustroju państwa w czasach Sejmu Wielkiego)”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1(3), 65-112.
- Szczygielski, Wojciech. 2002. „Sejm nieustający. Batalia parlamentarna o jego urzeczywistnienie i rola w życiu politycznym Rzeczypospolitej u schyłku XVIII wieku”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 33-70.
- Szczygielski, Wojciech. 2015. Sejm Wielki (1788-1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Szczygielski, Wojciech. 2005. „Wkład Puławian w obrady Sejmu Wielkiego (1788-1792)”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1(7), 51-74.
- Szpaczyński, Przemysław P. 2013. Mocarstwowe dążenia Zygmunta III w latach 1587-1618. Kraków: Universitas.
- Szwaciński, Tomasz. 2006. „Sejmiki poselskie przed konwokacją 1764 r.”, *Kwartalnik Historyczny*, 1, 19-56.
- Szymaniak, Wiktor. 1993. Rola dworu polskiego w polityce zagranicznej Prus Książęcych. Studium z dziejów dyplomacji Prus Książęcych w Polsce w latach 1525-1548. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Szyndler, Bartłomiej. 1993. Powstanie kościuszkowskie 1794. Warszawa: Ancher.
- Tafiłowski, Piotr. 2007. Jan Łaski (1456-1531). Kanclerz koronny i prymas Polski. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Ternes, Jerzy. 2004. Sejmik chełmski za Wazów (1587-1668), Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.

- Topolski, Jerzy. 2015. Rzeczpospolita Obojga Narodów 1501-1795. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Topolski, Jerzy. 1994. Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości (1501-1795). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Tracki, Krzysztof. 2007. Ostatni kanclerz litewski. Joachim Litawor Chreptowicz w okresie Sejmu Czteroletniego 1788-1792 (z dodaniem dziejów rodu i życia kanclerza w okresie wcześniejszym). Wilno: Czas.
- Trawicka, Zofia. 2007. Jakub Sobieski 1591-1646. Studium z dziejów warstwy magnackiej w Polsce doby Wazów. Kraków: Societas Vistulana.
- Tygielski, Wojciech. 2007. Listy - ludzie - władza. Patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Viator.
- Tygielski, Wojciech. 1992. Z Rzymu do Rzeczypospolitej. Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce XVI-XVII w. Warszawa: „Historia pro Futuro”.
- Ujma, Magdalena. 2003. Sejmik lubelski 1572-1696. Warszawa: Semper.
- Urbaniak, Violetta. 1995. Zamoyszczyca bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Uruszczak, Waław. 2004 (1). „Aby nikogo pobór podatku nie obciążał ponad to co słuszne”. Sejm walny koronny w Piotrkowie w 1511 roku w: *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, 97-113. Warszawa: Wydawnictwo Liber.
- Uruszczak, Waław. 2005. „Sejm walny wszystkich państw naszych”. Sejm w Radomiu z 1505 r. i Konstytucja Nihil novi”, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1, 11-25.
- Uruszczak, Waław. 2004 (2). Onera omnibus communia communitet ferenda. Sejm walny koronny w Piotrkowie w 1510 roku w: *Studia historyczno-prawne. Prace dedykowane Profesorowi Janowi Serecyce w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. Janusz Dorobisz i Włodzimierz Kaczorowski. 323-335. Opole 2004: Wydawnictwo UO.
- Uruszczak, Waław. 2002 (1). „Sejm koronacyjny w Krakowie w 1507 r.”, *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, 111-121.
- Uruszczak, Waław. 2004 (3), Sejm walny koronny w Piotrkowie w 1509 roku w: *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, t. II, red. Waław Uruszczak i Dorota Malec, 61-68. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Uruszczak, Waław. 2002 (2) Sejm walny w Krakowie (25 stycznia – 22 lutego 1508 roku) w: *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, red. Henryk Olszewski. 435-448. Poznań: Printer.

- Urwanowicz, Jerzy. 1996. Wojskowe „sejmiki”. Koła w wojsku Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku Białystok: Filia UW w Białymstoku.
- Wagner, Marek. 1997. Stanisław Jabłonowski (1634-1702). Polityk i dowódca, t. I-II. Siedlce: Wydawnictwo Uczelniana WSRP.
- Wagner, Marek. 2009. Wojna polsko-turecka w latach 1672-1676, t. I-II. Zabrze: Wydawnictwo inforteditions.
- Wierzbicki, Leszek A. 2014. Marszałkowie i parlamentarzyści. Studia z dziejów sejmu polskiego w XVII wieku. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Wierzbicki, Leszek A. 2005. O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wijaczka, Jacek. 2017. „Historiografia polska epoki wczesnonowożytnej po 1989 roku. Próba oceny”, *Historyka. Studia Metodologiczne*, 7-75.
- Wijaczka, Jacek. 1992. Prusy Książęce a Polska, Litwa i Inflanty w połowie XVI wieku. Kielce: Wydawnictwo WSP.
- Wisner, Henryk, 2000. Janusz Radziwiłł 1612-1655, wojewoda wileński, hetman wielki litewski, Warszawa: MADA.
- Wisner, Henryk. 1995 (1). Król i car. Rzeczpospolita I Moskwa w XVI I XVII wieku. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Wisner, Henryk. 2002. Rzeczpospolita Wazów, t. I: Czasy Zygmunta III i Władysława IV. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN.
- Wisner, Henryk. 1995 (2). Władysław IV Waza, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Wisner, Henryk. 1991. Zygmunt III Waza, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Wiśniewski, Krzysztof. 2015. Urząd marszałkowski koronny w bezkrólestwach XVII-XVIII wieku (1632-1736). Warszawa: Zamek Królewski.
- Wokół wolnych elekcji 2016: Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. Mariusz Markiewicz, Dariusz Rolnik i Filip Wolański. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Wójcik, Zbigniew. 1994. Jan III Sobieski 1629-1696. Warszawa: PIW.
- Wójcik, Zbigniew. 1997. Jan Kazimierz Waza. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Wójcik, Zbigniew. 1989. Wojny kozackie w dawnej Polsce. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Wyczański, Andrzej. 1990. Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta I (1506-1548). Warszawa: PWN.
- Z dziejów 2007: Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. Mirosław Nagielski. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

- Zahorski, Andrzej. 2006. Powstanie kościuszkowskie 1794 w: Stefan Kieniewicz, Andrzej Zahorski i Władysław Zajewski, Trzy powstania narodowe, kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe, red. Władysław Zajewski, wyd. 5, 15-148, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Zakrzewski, Andrzej B. 2000. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki. Warszawa: Wydawnictwo Liber.
- Zielińska, Zofia. 2012. Polska w okowach „systemu północnego” 1763-1766. Kraków: Arkana.
- Zielińska, Zofia. 1993. „Sejmiki 8 lutego 1790 – pierwsze referendum na temat dokonania sejmu”, *Wiek Oświecenia*, 9, 113-125.
- Zielińska, Zofia. 2001. Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku. Warszawa: Semper.
- Zienkowska, Krystyna. 1998. Stanisław August Poniatowski, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Ziółek, Ewa M. 2002. Biskupi senatorowie wobec reform Sejmu Wielkiego. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Zwierzycowski, Michał. 2003. Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowego sądownictwa i administracji skarbowej w XVII i XVIII w. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Zwierzycowski, Michał. 2010. Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Żerek-Kleszcz, Hanka. 2006. „Nominacje senatorskie Stanisława Augusta Poniatowskiego w okresie Rady Nieustającej”, *Przegląd Nauk Historycznych*, 1(9), 209-233.
- Żerek-Kleszcz, Hanka. 1999. „Senatorowie z województwa łęczyckiego z lat 1697-1792”, *Rocznik Łódzki*, 13-27.